

52-82

ВІКТОР ДОМАНИЦЬКИЙ

МОГИЛЯНСЬКО-МАЗЕПИНСЬКА
АКАДЕМІЯ

1632 - 1982

SLAVISTICA

№. 82

ВІКТОР ДОМАНИЦЬКИЙ

МОГИЛЯНСЬКО-МАЗЕПИНСЬКА
АКАДЕМІЯ

1632 - 1982

S L A V I S T I C A

Founded in Augsburg, 1948

No. 82

/ 1982 /

diasporiana.org.ua

Bibliographic Note

Вперше друковано цей огляд
в "Українському Православному Кален-
дарі на 1958 р." В-во УПЦ в США, С.
Бавнд Брук, Н.Дж., стор. II0-II5.

Вдруге: в "Наукових Записках" Укра-
їнського Технічно-Господарського Інсти-
туту в Мюнхені, т. 5, 1964, стор. 3-21.

Додатки на стор. 21 і 23 і ско-
рочений наголовок цього першого окре-
мого видання належать Редакції серії.

На початку XVII ст. у Києві повстало вогнище культури, науки й освіти, що під різними назвами існувало майже два століття (1617-1815) і за дуже приблизним підрахунком випустило за своїх стін біля двадцяти тисяч вчених людей різних національностей та різного соціального походження.

Безпосередньою спонукою до повстання цього вогнища була фундація з дня **14 жовтня 1615 року**, що її зробила Гальшка (Галжбета-Єлісавета) Васильовна Гулевичівна з роду Гулевичів-Воютинських, дружина Стефана Лозки, маршалка повітового й земського судді Мозирського. Вона записала великий шмат садінного ґрунту у Києві на Подолі тим, що в Православній, благочестивій східній церкві „в послушенстві і благословенстві св. Патріярха Константинопольського невідмінно тривають і тривати будуть"... У фундації зазначено, що на цьому ґрунті мусять бути засновані монастир, школа й гостинниця для приїзжих. І дійсно там був збудований монастир Св. Богоявлення, що став патрональним монастирем Київського Богоявленського Православного Братства, а при монастирі від р. 1617 — школа Братства, з викладовими мовами грецькою й церковно-слов'янською.

Цей культурно-освітній крок знайшов щирі підтримку **Гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного**, який дарував монастирю декілька тисяч карбованців, сам вписався в члени Братства і вписав до нього все Військо Запорозьке. Відразу повстало культурно-освітнє воєнище, яким опікувалася й яке боронила могутня й впливова організація, що охоплювала все козацтво. Завдяки козакам та Сагайдачному Єрусалимський патріарх Феофан року 1620 відновив **Київську Православну Ієрархію** з митрополитом Київським Іовом Борецьким на чолі. Того ж року 1620 Київське Братство дістало від Константинопольського Патріарха право **ставропігії**, с. т. звільнення його з-під влади місцевого єпископа й підпорядкування патріархові Константинопольському безпосередньо. Це право не мало особливого значення до р. 1685, доки митрополити Київські вбиралися з числа Київських духовних провідників, як от Петро Могила (1633-1647), Сильвестр Косів (1647-1657), Діонісій Балабан (1657-1663) та Юсиф Нелюбович-Тукальський (1664-1675), бо всі вони не співчували Москві.

Але право ставропігії набуло великого значення після того, як року 1685 Москва вирвала в Константинопольського Патріарха Діонісія IV згоду на перевід Київської митрополії під канонічну залежність від Московського Патріарха, який висвятив на Київського митрополита князя Гедеона Святополк-Четвертинського. З другого боку, згідно з дев'ятим пунктом т. зв. миру Гржимультовського (або „вічного миру“) між Московією й Польщею з р. 1686, православне населення Польщі віддавалося під протекторат Московського царя. Хоч Сойм Речі Посполитої затвердив цю умову аж року 1710, але Москва негайно — від року 1686 — почала використовувати своє право. Оттоді ставропігія Київського Братства стала дуже в пригоді.

Року 1633 Петро Могила став Митрополитом Київським і після цього його можливості допомагати школі ще більше зросли. А в роках 1632-1634 православні в Польщі добилися своєї власної, визнаної державою (упривілейованої) ієрархії з Митрополитом Київським Петром Могилою на чолі. Ному підлягали єпархії: Луцька, Львівська, Перемишльська, Холмська та новоутворена Білоруська. Для всіх цих єпархій Київська Колегія стала головною школою.

Року 1634 Петро Могила, завдяки своїм зв'язкам, добився був від короля Володислава IV підписання декрету про надання Київській Колегії прав високої школи, але польська шляхта, довідавшись про існування цього декрету, досягла його знищення. В королівському декреті з р. 1635 нема вже дозволу відчинити найстаршу клясу „богословія”, а згідно з тодішніми поняттями про школи за високу школу вважалася лише така школа, в якій викладалося богословіє. Отже, — згідно з королівським декретом з р. 1635 — Київська Колегія формально не була високою школою; вона мала складатися з таких кляс, чи, як тоді казали, „шкіл”: фарн, інфимн, граматикн, пііткнк, риторикн та філософії (дворічна кляса). Пізніше нелегально велася й дворічна кляса богословія, але з перервами. Як окрема стала дворічна кляса вона почала існувати з 80-х років XVII ст. Учні молодших кляс звалися „спудеї”, філософи та богослови — „студентами”. На чолі Колегії стояв **Ректор**, за спудеями та студентами слідкував **Префект**. Через них школою керував Митрополит Київський.

Для розвитку Києвської Колегії були дуже сприятливі обставини: Львівська школа в той час, з огляду на бурхливі історичні події за Жигимонта III, по trochu втрачала своє значення та впливи, а її місце займала школа Київська. Цьому сприяли віддалення Києва від Варшави й Москви, зріст козацтва, мецената школи, та завзягтя київських діячів — передовсім митрополтів Юва Борецького та Петра Могили.

Року 1634 П. Могила, завдяки своїм зв'язкам, добився був від короля Володислава IV підписання декрету про надання Київському Колегіуму прав високої школи, але польська шляхта, довідавшись про існування цього декрету, досягла його знищення. В королівському декреті з р. 1635 нема вже дозволу відчинити найстаршу клясу „богословія”, а згідно з тодішніми поняттями про школи, за високу школу вважалася лише така школа, яка мала клясу богословія. Отже, згідно з декретом 1635 року, Києвський Колегіум формально не був високою школою, він мав складатися з таких кляс, чи як тоді казали — „шкіл”: фарії, інфими, граматики, пііники, риторики та філософії (два роки). Пізніше нелегально велася й дво-річна кляса богословії, але — з перервами. Як окрема стала кляса, вона почала існувати з 80-их років XVII ст. Учні молодших кляс звалися „спудеї”, учні кляс філософії та кляс богословія — „студентами”. На чолі Колегіума стояв Ректор, а за поведінкою студентів слідував Префект. Через Ректора і Префекта школою керував Митрополит Київський.

Для розвитку Київського Колегіума були дуже сприятливі обставини: Львівська школа в той час, з огляду на бурхливі історичні події за короля Сигизмунда III, потроху втрачала своє значення та впливи, а її місце займала школа Київська. Цьому сприяли віддалення Києва від державних центрів, зріст козацтва — мецената школи — та завзяття київських діячів — передовсім митрополитів Юва Борецького і Петра Могили.

Петро Могила забезпечував школу добре підготованими професорами, дбав про помешкання й утримання школи та її спудеїв і студентів. Він забезпечив школу матеріально, записавши Богоявленському монастирю, формальному власникові школи, — декілька своїх земельних маєтків. Крім того, він поклав початок такій організації спудеїв, студентів та абсольтентів (питомців) школи, яка морально спюювала їх в міцну й могутню організацію на взірць лицарських чи монаших орденів. Учні нижчих

кляс школи теорили окрему „Конгрегацію спудеїв”, яка мала свою окрему церкву, а в ній кожний новоприйнятий спудей складав присягу на хресті й Євангелії, що буде дбати про добро й славу школи. Студенти старших кляс школи творили другу „Конгрегацію студентів”, яка теж мала свою окрему церкву, а в ній, переходячи з нижчих кляс до кляси філософії, кожний студент знову складав присягу на хресті й Євангелії про свою майбутню працю для добра й слави школи. Нарешті, коли Митрополит Київський висвячував питомця школи на священника в соборі Св. Софії, він втретє брав з нього публічну присягу про те, що де б він не був і в яких обставинах не знаходився б, — він усе буде помагати Київському Колегіуму, дбати про його добро та його славу. Бували випадки, що питомець все життя працював як архипастир у Сибіру, але по смерті все своє майно він записував на Богояв-

ленський монастир у Києві. Те саме робили й старі запорозькі козаки — колишні спудеї й студенти Київської Колегії. В ту добу присяга в церкві мала велике морально-етичне значення — її дійсно дотримували. В той спосіб у руках Богоявленського монастиря наростали великі багатства, що давали йому можливість утримувати й поліпшувати школу, а спудеям та студентам школи давати стипендію, помешкання, харч, одягу — в деякі роки до п'ятисот стипендій. Не диво, що школа швидко розросталася й вдосконалювалася, число спудеїв і студентів школи збільшувалося, — так що в кінці XVII і на початку XVIII ст. бувало їх до двох тисяч річно. Щоб поширити шкільну справу, Петро Могила заснував філії своєї школи на провінції. Першу таку філію він відчинив у Вінниці — в Вознесенському монастирі, але року 1638 дідичка містечка Гощі на Волині — Раїна Соломорецька — збудувала в Гощі мужеський Свято-Михайловський монастир і забезпечила його матеріально під умовами, що в монастирі буде православна школа. Петро Могила переніс Вінницьку філію Київської Колегії до Гощі й там вона існувала майже до кінця XVII ст.

Пізніше абсольтвенти Київської Колегії відчиняли нові Колегіуми на взірць Київського (Білгород — Харків, Новгород Сіверський — Чернігів, Переяслав — Полтава, Полтава — Катеринослав тощо).

Рівночасно П. Могила ретельно дбав про розвиток праці друкарні і видавництва Києво-Печерської Лаври. Сюди були спроваджені найліпші гравери-ілюстратори, число виданих книжок з року в рік зростало, зокрема — церковних та книжок латинською мовою. Професори Київського Колегіума видавали в цій друкарні свої підручники та трактати.

З огляду на такі великі заслуги Петра Могили, по його смерті (1647) Київську школу стали звати „Києво-Могилянська Колегія”.

Другим великим меценатом Київської школи був гетьман Іван Мазепа, що в своїх юнацьких літах (до р. 1649) сам вчився в Києвській колегії, а пізніше був висланий польським королем на студії до Франції й Німеччини. За час свого гетьманування (1687-1709) він підніс Київську школу на найвищий рівень та надав їй значення великого націотворчого й державотворчого чинника. У 80-их роках XVII ст. кляса богословія в Київській Колегії стала безперервною, сталою. Богословію, звичайно, викладав сам Ректор школи. Отже, — школа стала високою; спочатку — *de facto*, а від р. 1701, коли цар Петро I дав спеціальний універсал про Київську Колегію як високу школу, вона стала високою вже і *de jure*. З того часу вона стала зватися Академією. Гетьман Іван Мазепа дав великі кошти на будову будинків школи, збудував для студентів велику церкву в стилі українського барокка (зруйнована большевиками), давав гроші на висилку найздібніших питомців за кордон, на розбудову самої науки в школі, обдаровував колядників-спудеїв, учасників вертепу, та інші.

В Академії цього періоду вчили всіх наук, які тоді були відомі: наук релігійних та філософічних, чужих мов, природознавчих наук, математики, астрономії, будівництва, малярства, граверства. Гетьман Іван Мазепа подбав і про посилення та поліпшення праці друкарні Києво-Печерської Лаври. Усі по-

важніші твори — рукописні й друковані

що ширшилися в ту добу на просторі від моря Адриатичького — на заході до берегів Тихого океану — на сході, походили з України, або так чи інакше були зв'язані з Київською Академією чи взагалі з українською вченістю.³⁾ Як зазначає проф. В. Січинський, "...в галузі історичної науки"... в добу І. Мазепи "...за шкільні підручники служили «Кройника» Т. Сафоновича 1672 р і «Сіносіс» І. Гізеля 1674 і новіших видань. Не мале значення мали писання П. Кохановського 1681 р. і «Літописець» Л. Боболінського 1699 р. Більшу вартість мають «Літопис Самовидця», доведений до 1702 р., авторства правдоподібно полк. Федора Кандиби, що працював при гетьманській канцелярії; також «Дійствія» полк. Г. Грабянки. Найбільшу літературну і джерельну вартість має «Сказаніє о війні козацької» С. Величка — писаря генеральної військової канцелярії. У всіх цих «козацьких літописах» червоною ниткою проходить соборницькі тенденції, навіязування до давніших державних традицій; підкреслення географічної, господарської і культурної окремішності українського народу"...⁴⁾ В цих літописах широко вживається назва „Україна“.

Сучасники гетьмана Івана Мазепи задокументували свою вдячність йому тим, що на початку XVIII ст. стали звати Київську Академію „Академією Києво-Могилянсько-Мазепинською“. Але після поразки під Полтавою (1709) і наступних репресій московського уряду вживати цієї назви було небезпечним. Тому вживали аж до 40-х років XVIII ст. назви старої „Києво-Могилянська Академія“. Ще більше, як по Академії, вдарив цар Петро I по видавничтву книжок у Києво-Печерській Лаврі, де професори К.-М.-М. Академії друкували свої твори. Року 1720 цар Петро I видав наказ, яким заборонялося Київській друкарні друкувати інші видання, крім церковних (літургічних), але й ці останні мусіли бути виправлені „з російськими друками, щоби ніякої різниці й окремого наріччя в них не було"...⁵⁾

Мабуть, та сама прикра політична ситуація України та страх за долю Києво-Могилянсько-Мазепинської Академії примусила тодішнього її Ректора Теофана Прокоповича та деяких її професорів переїхати до Петербургу і працювати там над розбудовою освіти в цілій Російській Імперії — в ролі співробітників царя Петра I.

Третім великим меценатом й опікуном Київської Академії був митрополит Київський **Рафаїл Заборовський** (1731-1747). Він поновив будинок Академії, посилав найздібніших абсолювентів на студії за кордон, вдосконалював навчання в Академії. Число спудеїв і студентів Академії протягом XVIII ст. тримається ввесь час на однаковому рівні — **по-над тисячу осіб річно**; тільки в де-які роки воно знижується до 600-800 осіб.

Сучасники з вдячності до митрополита Р. Заборовського називали Академію „**Києво-Могилянсько-Заборовською**”. Хоч треба признати, що останні п'ять літ життя й праці митрополита Р. Заборовського проходили вже за царіці Єлісавети, — морганістичної дружини чернігівського козака Олексія Розума (Розумовського), а політична ситуація України за царіці Єлісавети (1742-1761) значно покращалася; в зв'язку з тим піліпшилися й умови праці Києво-Могилянсько-Мазепинської Академії. Жадного монарха не приймала К.-М.-М. Академія так вродисто й сердечно, як р. 1745 приймала царіцю Єлісавету.

Від р. 1700 абсолювентів К.-М.-М. Академії запрошували на найвищі духовні позиції в Російській Імперії, так що в 60-х роках XVIII ст. вся православна ієрархія Російської Імперії, України й Білорусі була в руках абсолювентів К.-М.-М. Академії.

Коли р. 1761 в Петербурзі відбувся переворот: цар Петро III був забитий, а владу в Російській імперії захопила його дружина — німецька принцеса Катерина II, яка на це не мала жадних підстав у тодішніх російських основних законах (це була узурпація влади й диктатура), то ціла православна ієрархія сходу Європи стала в опозицію до Катерини.

ни II і з амвонів по церквах осуджували її поведінку, як незаконну й аморальну. Ця опозиційність вихованців К.-М.-М. Академії та відстоювання ними прав і привілеїв України (не всіма, правда, — канцлер Катерини Безбородко та міністр Завадовський були також вихованцями К.-М.-М. Академії) спонукала Катерину II вдарити по самому корінню української вольнолюбности — по старих українських школах. Головним джерелом для утримання цих шкіл були монастирські земельні маєтки, протягом 150 літ даровані їм українськими патріотами. Року 1786 Катерина II своїм декретом, так само беззаконним, як і її царювання, **секвеструвала всі маєтки монастирів**, призначивши школам замість того мізерні грошові дотації. Отже, і всі величезні маєтки Київського Богоявленського монастиря, що давали можливість утримувати К.-М.-М. Академію, були секвестровані, а замість них була призначена дотація в **три тисячі карбованців** річно.

З другого боку, в другій половині XVIII ст. повстав і розвивався **Московський Університет** (до якого з К.-М.-М. Академії в різні часи було запрошено вісімнадцять професорів); російський уряд брав на державну службу передовсім абсолювентів цього Університету, а не абсолювентів К.-М.-М. Академії, як то було до 60-х років XVIII ст. Провідники К.-М.-М. Академії пробували рятувати її долю різними шляхами. Наприклад, гетьман Кирило Розумовський висунув проєкт **Батуринського Університету**, фаворит Катерини II князь Потьомкін-Таврійський (мабуть за порадою кошового Отамана Війська Чорноморського — Антона Головатого — колишнього студента К.-М.-М. Академії) висунув проєкт **Університету в Катеринославі**. Катерина II на ці проєкти не дала своєї згоди. Аж Василеві Каразіну (нащадкові візантійського царського роду „Караджі“) р. 1801 пощастило дістати обіцянку царя Олександра I відкрити **Харківський Університет**. Внутрішня організація К.-М.-М. Академії та її програма навчання в цей період (після 1786 р.) часто мінялися в напрямку наближення школи до життя.

Наприклад, р. 1797 був введений в програму курс „сільсько-господарської й хатньої економії”, а в рр. 1801-1805 існував при Академії окремих медичний факультет, що випустив біля п'ятисот лікарів. Але все це не могло врятувати школи. Процентowo сильно зросло число синів духовного стану, а зменшувалося з кожним роком число синів цивільних станів серед тих, що приходили студіювати в К.-М.-М. Академії. А року 1815 Російський уряд, мабуть в наслідок впливів тодішніх керівників Київської учбової округи поляків: князя Чарторийського та графа Чацького (візитатор школи), зовсім зачинив Києво-Могилянсько-Мазепинську Академію.

Два роки будинки Академії стояли пустою, дальні два роки (1817-1819) в її будинках містилася Київська Духовна Семінарія, а р. 1819 в тих же будинках була відчинена Київська „Императорская Духовная Академія” — висока школа зовсім іншого типу, ніж була К.-М.-М. Академія: спеціальна — духовна (а не універсальна), станова — лише для дітей духовних осіб (а не всенародна), залежна від Російського Синоду (а не від українського громадянства), з викладовою мовою московською (а не латинською чи українською). А все ж і в цій школі по деякім часі стали відновлюватися деякі традиції К.-М.-М. Академії, особливо — в праці катедр історії церкви та філософії. Року 1915 ця школа (хоч і безпідставно) збиралася відсвяткувати (але війна перешкодила) 300-ліття свого існування й видрукувала (але не зброшюровала) великий ювілейний збірник за редакцією проф. Хв. Тітова. Щойно р. 1924 Всеукраїнська Академія Наук у Києві випустила зо своєю передмовою цей збірник під титулом: Проф. Хв. Тітов. „Стара вища освіта в Київській Україні в XVII-XIX в.”. Цим джерелом користувалися й ми для цієї нашої праці.

Після цього короткого огляду головних моментів піднесення та упадку К.-М.-М. Академії, ми можемо проаналізувати її працю й встановити ті головні українські академічні традиції, що за майже два століття виробилися в цьому великому вогнищі культури, науки й освіти.

Першою й основною традицією треба вважати громадскість школи — близьку участь українського православного громадянства в утриманні й наміченій напрямних праці школи. Це ясно видно з договору між Київським Богоявленським Братством і Петром Могилою р. 1631; з тих численних фундацій та дотацій, що їх діставав від українських патріотів Київський Богоявленський монастир, з масових відвідувань князями академічних диспутів в Академії, з ентузіастичного приймання студентів і студентів Академії, коли вони ходили з колядками, з вертепом і „козою” по хатах княн.

Другою важливою традицією К.-М.-М. Академії була **толерантність до чужинців**. В Академії вчилися не тільки українці, але й Румуни, Болгари, Серби, Москвитини, а навіть Греки, Араби та представники інших народів. Наприклад, абсолювент Академії, архимандрит Києво-Печерської Лаври Інокентій Гізель був уроженцем Східньої Пруссії. Відомий і такий випадок, коли якась нещаслива мати підкинула під двері бурси Академії свою новонароджену дитину з запискою, що вона зветься „Мойже”. Оглядини показали, що дитина (хлопець) жидівського походження. Академія хлопця охрестила, дала йому прізвище **Мойже-Борсук**, виховала, вивчила. Пізніше Мойже-Борсук був професором медицини в Московському Університеті. Оскільки в провідників Академії не було національного егоїзму, — це видно з факту приймання до Академії **Москвитів**, хоч вже й тоді було чимало фактів невдячності та імперіалістичної агресивності московитів. Скінчили Академію основоположник московської науки Ломоносов, князь Голіцин, князь Рєшнін та інші. П. Пекарський у своїй знаменитій праці „Наука и литература при Петре” (СПб. 1862) прямо каже: ... „Мало-

російська вченість мала свою добру сторону, а саме, з її поміччю в Києві щезла тупа ненависть до всього чужостороннього, котру старалися підтримувати в Москві”...⁶⁾

Щодо толерантності релігійної, то тут справа була складнішою. В самому початку школи — в початку XVII ст. — ми зустрічаємо тут дуже яскраві вияви антагонізму до католицизму, ордену єзуїтів, єзуїтських шкіл, унії та уніятів. Яскравий факт — опозиція Київського Братства проти латинського гімназіума Петра Могилы р. 1631. Але вже наприкінці XVII ст. цей антагонізм затихає й замінюється релігійною толеранцією. Наприклад, Теофан Прокопович — Ректор К.-М.-М. Академії при гетьмані І. Мазепі, — коли був висланий Академією на закордонні студії, то, як подає проф. Хв. Тітов, скінчив там лютеранську академію; як подає проф. В. Січинський, він закінчив Академію св. Атаназія в Римі (католицьку) та Університет у Кенігсбергу. Бували й такі випадки, що до Академії приходили вчитися абсолюенти ворожих Академії єзуїтських колегій. Таким був міністер цариці Катерини II, а пізніше (після 1805 р.) головний дорадник царя Олександра I — граф Завадовський. Його поведінка, на жаль, не прозирає якогось впливу на нього К.-М.-М. Академії, але свідчить про сильний вплив єзуїтського виховання.

Дальшою традицією Академії можемо назвати **соборність** професури, студентства, меценатів. Петро Могила по крові був молдаваншином, по культурі — західнім українцем; гетьман Конашевич-Сагайдачний, Сильвестр Косів та багато інших професорів і меценатів Академії були західньо-українського походження. Львівський єпископ П. Шумлянський р. 1687 рекомендував галицькому духовенству послати своїх синів у науку до Києва.

Дальшою традицією К.-М.-М. Академії була **всесловність** (всепородність) школи. До Академії приймали без жадних перепон синів не тільки шляхти, духовенства, козацької старшини але й синів міщан, звичайних козаків та селян (посполитих). Отже, — жадні соціальні різниці не грали там ролі.

За часів гетьмана І. Мазепи (1687-1709) стає особливо помітною може найцікавіша для нас традиція — **національний характер** школи. Найбільшу роль грав тут „шкільний театр”. Ще в єзуїтських школах кінця XVI ст. ми знаходимо так званний „шкільний театр” (деклямації, драми, інтермедії тощо).

Театр у формі шкільної та історичної драми, інтермедії, вертепу, „кози” тощо був тісно зв'язаний і з К.-М.-М. Академією. До шкільної драми та вертепу тут приходять все більше й більше народний елемент, як, наприклад, в „Комедії на Різдво Христове” Дмитра Туптала (він же пізніше св. Дмитро Ростовський); нав'язування на старі українські державні традиції бачимо в п'єсі „Владимір” Теофана Прокоповича (виставлених в Академії 3. VII. 1705 року). Академічна комедія, вертеп були загальнолюблені киянами. Українська народня мова поступово вводилася в академічну літературу, особливо — в драматичні твори. Професори піітики (Митрофан Довгалецький, Георгій Кониський, Георгій Щербаський) залишили твори в формі трагедій або трагікомедій, де вживали „простонародної” мови поруч з тогочасною книжковою мовою. Зустрічаємо в їх творах значні уступи в чисто народній українській мові. Серед спудеїв і студентів Академії було чимало поетів, що писали власні вірші чисто народною мовою (напр. свящ. Некрашевич), або перекладали на українську мову класичних авторів (напр., Опанас Лобасевич, що перекладав Віргілія). Взагалі К.-М.-М. Академія підготувала ґрунт і дала початок українському письменству XIX ст.⁵⁾

Музика й пісня давали ще більше елементів народного фолклору. Процвітав в Академії церковний хоровий спів, творилися нові твори ларгесного співу в українському народному стилі. Не диво, що з К.-М.-М. Академії вийшов такий музикальний геній як Бортиянський.

Все це подавалося киянам прилюдно на т. зв. „академічних диспутах”, зокрема на диспутах в честь заслужених діячів. В диспути включалися театральні вистави, хорові співи, музикальні точки; до цього дня видавалися на великих аркушах т. зв. „езіся”, які містили не лише складні знаменито виконані гравюри з алегоричними фігурами, але і програму імпрези, вірші та конспекти доповідей, — це був початок плякатного мистецтва на Україні.

В той же час протягом майже двох століть прямо червоною ниткою через життя К.-М.-М. Академії проходить стала традиція орієнтуватися на Західну Європу, на її культуру, цивілізацію, поступ. Це ясно видно з запрошення професорів, що закінчили Західньо-Європейські високі школи; з спровадження західньо-європейської літератури до бібліотеки Академії; з навчання спудеїв та студентів мовами: латинській, грецькій, польській, німецькій, французькій; з сталого посилання за кошти Академії найздібніших абсолювентів до західньо-європейських шкіл на вдосконалення — для підготування їх там до професорської чинності; звідтіля вони приносили нові ідеї, нові методи навчання. Так були післані на закордонні студії Мелегій Смотрицький, Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Теофан Прокіпович, Симон Тодорський, Георгій Щербицький, Давид Нащинський, Варлаам Липневський, Григорій Сковорода та багато інших. Ця практика викликала осуд і поборювання з боку московського заскоружлого й формалістичного православ'я. Наприклад, Єрусалимський патріарх Діонісій, за намовою Москви, р. 1686 писав: ... „в тій країні, що називається козацькою землею, є такі, які вивчені в Римі й Польщі... поширюють незалежні мудрствовання в монастирях”...⁸⁾

Щодо програми діяльності К.-М.-М. Академії, то її навчальна програма часто мінлася, але завжди вона була універсальною — університетського типу шкіл. Хоч К.-М.-М. Академія була під зверхнім керівництвом митрополита Київського, хоч її викладачами були духовні особи, але вона не була школою лише конфесійною; в ній навчали багатьом предметам, які знаходимо в програмах шкіл цивільних, а навіть — технічних. Під цим оглядом головну роль відгравала кляса (пізніше — катедра) філософії, яка велася, за твердженням проф. Хв. Тітова, завжди в дусі Аристотеля. А в Аристотеля, як відомо, є багато елементів природознавства, а навіть порад медичного й сільсько-господарського характеру. Але були й новаторства. Наприклад, у

XVIII ст. Георгій Щербацький, повернувшись з-за кордону, почав викладати філософію за Пургоцієм, прихильником Декартової філософії. А вже абсолювент К.-М.-М. Академії Григорій Сковорода створив свою власну систему філософії. Серед предметів класи (катедри) філософії знаходимо: природознавчі науки (зокрема метеорологію та зоологію), математику, астрономію. Програму навчання часто наближали до вимог поточного життя — себто надавали школі практичності. Такими кроками треба вважати перехід на латинську мову викладову р. 1632, введення навчання німецької мови в 30-х роках XVIII ст., французької мови — в кінці XVIII ст., курсу з „сільсько-господарської та хатньої економії” р. 1797, відкриття медичного факультету р 1801.

Про агрономічну роллю К.-М.-М. Академії знаходимо багато матеріалу в великій статті проф. А. В. Чаєнова, що додана до російського перекладу німецької книжки проф. Ріхарда Крцимовського „Філософії сільського господарства” (Москва, 1925 ?). В цій статті автор підкреслив величезну — домінуючу роллю агрономів-абсолювентів К.-М.-М. Академії серед піонерів агрономії в Російській Імперії в останній чверті XVIII і на початку XIX ст. Провідне місце серед них займає о. Андрій Самборський, який, будучи священником російської амбасадн в Лондоні, прослухав там курс агрономії у видатного англійського агронома А. Юнга. Пізніше він супроводжував наслідника трону Павла в його подорожі по Європі (бо був знавцем зах.-евр. культури), далі був катехигом царевичів Константина й Олександра, а в добу Павла I організував першу с.-г. школу в Росії — в Павловську біля Царського Села (1797) та став фактично першим міністром хліборобства Росії. Його треба вважати геніальним піонером громадської агрономії. Останні десять літ свого життя (1805-1815) він прожив у своєму маєтку на Харківщині, там помер і похований. Далі йдуть: Михайло Ліванов — пропагував у своїх книжках систему конвошиносіяння та плодозміни німецького агронома Шубарта фон Клеєфельд, мав бути професором агрономії в Катеринославському універси-

теті, перед смертю організував першу с.-г. школу на Україні в місті Миколаєві (1898); Іван Комов — високий урядовець, автор агрономічних книжок високого рівня; С. Десницький — професор права та політичної економії в Московському Університеті; перший залишив виклади в латинській мові й викладав у мові московській; А. А. Антопський-Прокопович — професор мінералогії та сільського господарства в Московському Університеті, пропагатор навчання фізіократів; Ілля Тимковський — професор Харківського Університету і візитатор шкіл Харківської Учебної Округи (Лівобережжя, Херсонщина, Кубань) вуйко Михайла Максимовича — першого Ректора Київського Університету, автор статей з пасічництва; Петро Прокопович — винахідник рякового вулика, організатор першої в світі приватної школи пасічництва з українською мовою викладовою в с. Пальчиках біля Батурина (існувала 51 рік); його брат Андрій Прокопович. Але всі вони почали свою агрономічну діяльність ще до 1797 р., себто до введення в програму К.-М.-М. Академії курсу „с.-г. та хатньої економії”. Отже, — підготувала їх до агрономічної діяльності кафедра філософії К.-М.-М. Академії та пізніші фахові студії за кордоном (не всі їх мали).

Щось подібне було й з лікарями — абсолювентами К.-М.-М. Академії. Ще р. 1774 вийшов у Київ підручник медицини „Anatomia” А. Крупницького; він став дуже популярним. В другій половині XVIII ст. докторські (лікарські) титули закордонних медичних шкіл здобули: Іван Данилевський — в Геттінгені, Іван Максимович і Нестор Квітковський — у Кенігсбергу, Павло Шумлянський — у Страсбургу, але не відомо, чи був хто з них абсолювентом К.-М.-М. Академії. Зате напевно відомо, що вихованці К.-М.-М. Академії Іван Полетика та Мойже-Борсук стали професорами медицини: перший — Медично-Хірургічної Академії в Кілі, а другий — Московського Університету. Нарешті, в рр. 1801-1805 існував окремий факультет медицини в К.-М.-М. Академії, там були свої професори й біля п'ятисот абсолювентів-лікарів. На жаль, про них не маємо відомостей.

В К.-М.-М. Академії навчали також будівництва, малярства (і зокрема граверства), співу, музики. Це вже надавало К.-М.-М. Академії характеру Академії Мистецтв. Жадна західно-європейська школа подібного (університетського) типу не навчала цим предметам і це є характеристична особливість К.-М.-М. Академії.

Щоб мати уявлення про літературну чинність К.-М.-М. Академії, треба студіювати не лише її „академічні тезиси“, але й твори професорів Академії, що друкувалися в друкарні Києво-Печерської Лаври. Особливо цінні книжки вийшли в часи гетьмана І. Мазепи. До багатьох з цих видань Москва ставилася неприхильно, а навіть забороняла їх розповсюдження. А року 1720 цар Пєро I заборонив Київській друкарні друкувати нелітургічні книжки.

К.-М.-М. Академія мала величезне виховне значення; вона зацєплювала своїм вихованням релігійні й морально-етичні засади, любов до рідного народу й його минулого, пошану до авторитетів, до правди, справедливості й законів, до впертої і сумлінної праці над самим собою. Це не був випадок, що багато студентів Академії йшли на Січ боронити рідний край і віру православну. Це не був випадок, що більшість вихованців К.-М.-М. Академії були обурені поведінкою царщи Єкатєрини II й публічно — з амвонів по церквах — осуджували її, хоч для всіх було ясно, що це крок дуже небезпечний.

Рівночасно К.-М.-М. Академія була селекційною установою, що добирала найздібніших абсольтєнтів і посилала їх на свій кошт до дальшої науки й вдосконалення за кордоном. Під цим оглядом гетьман Іван Мазєпа, що вмів думати й плянувати на десяти, а може й сотки років, покладав на К.-М.-М. Академію дуже велику надію. Він критично дивився на сучасну йому верству української шляхти й козацької старшини. Для його задумів — для могутньої незалежної Української Держави — потрібні були інші люди, інша провідна верства, інша еліта: широко й глибоко освічена, патріотична, свідомо особливостей рідної культури, твердих моральних та етичних засад і сильної волі, а в той же час ма-

теріально ні від кого незалежна. Духові властивості мала цій еліті зацшепити К.-М.-М. Академія, а дати матеріальну незалежність — земельна реформа. В часи І. Мазепи К.-М.-М. Академія набрала значення великого центрального націотворчого й державно-творчого чинника.

Отже — все це говорить про те, що назва „Академія” завузька. — в дійсності це було вогнище культури, науки й освіти.

Справедливо пише проф. В. Біднов: ... „Взагалі ж культурно-історичне значення Київської Академії для українського народу надзвичайне, і не даром вона з кінця ХІХ ст. стає предметом інтенсивного історичного дослідження цілого ряду осіб (акад. М. Петров, Ст. Голубев, Хв. Тітов, Ів. Малишевський, Д. Вишневський, В. Серебренников та інші); га: до цього часу (1940 р.) досліджено та й то далеко не повно, з огляду на брак документів, лише зовнішню історію Академії. Що ж до внутрішньої сторони, власне до її чисто наукової діяльності, то в цьому відношенні зроблено ще не багато. Старі академічні підручники та рукописні курси ХVІІ-ХVІІІ ст., що зберіглися до наших часів у Києві та інших містах України й Московщини, ще чекають своїх дослідувачів”...⁹⁾

До цих досліджень можна ще додати працю акад. К. Харламповича: „Малоросійське впливiе на великорусскую жизнь”, працю П. Пекарського: „Наука и литература при Петрѣ”, праці самого В. Біднова і проф. В. Січинського „Чужинці про Україну” та „Іан Мазепа — людина і меценат”. А про студентів — українців (отже і вихованців К.-М.-М. Академії) у закордонних університегах в новітні часи зібрано багато відомостей: І. Брик, І. Борщак, Є. Онацький, Д. Олянич, Б. Крупицький, І. Лоський.

На нашу думку, до дослідження історії К.-М.-М. Академії треба застосовувати ту саму методу „колективного дослідження”, яка вже була застосована

ї дала блискучі наслідки після застосування її до дослідження життя й праці Т. Г. Шевченка. Спеціальні інститути й комісії шевченкознавства при українських наукових установах своєю працею створили на сьогодні фактично окрему науку „шевченкознавство“, що всебічно й повно освітлює геніальну постать Т. Г. Шевченка. Спеціальні наукові інститути та комісії для дослідження історії Києво-Могилянсько-Мазепинської Академії при українських наукових установах, передовсім при НТШ, наневно дадуть несподівано цінні, непередбачено великі досягнення. В першу чергу ці інститути та комісії мали б дослідити життя й працю К.-М.-М. Академії в добу гетьмана І. Мазепи (1687-1709), бо саме в ці роки чинність К.-М.-М. Академії, як національно-українського культурно-наукового й освітнього вогнища, виявилася найсильніше й найповніше, а в дотеперішніх публікаціях саме ці роки з суто політичних і цензурних умов, так за режиму царського як і за режиму більшовицького, не могли бути освітлені належно повно й правдиво...

* * *

ХРОНОЛОГІЯ К.-М.-М.А. в ХХ ст.:

- 1920 - ліквідація її більшовиками в Києві;**
- 1938 - відновлення її екзильним Урядом УНРеспубліки в формі Української Могиллянсько-Мазепинської Академії Наук-УММАН;**
- 1978 - декрет Президента УНР. в справі продовжування перерваної діяльності Академії;**
- 1982 - відзначення 350-річчя.**

Відсилачі в тексті

1) Др. В. Сенюгович-Бережний: „Галька Гулевич та її рід” — стаття в „Віра й Культура” ч. 2(14) за р. 1954. Вінніпег.

2) Хв. Тітов: „Стара вища освіта в Київській Україні кінця XVI — поч. XIX в.”, Київ. 1924; В. Біднов: „Школи й освіта на Україні” — позаоч. курс УТГІ за ред. проф. Дмитра Антоновича. „Українська культура”, 2 видання. Регенсбург-Берхтесгаден. 1947.

3) Володимир Січинський: „Іван Мазепа — людина і меценат”. Філадельфія. 1951. Стор. 24.

4) Володимир Січинський: „Іван Мазепа — людина і меценат”. Філадельфія. 1951. Стор. 26.

5) Пекарській П. „Наука и литература при Петрѣ”. С.-Петербургъ. 1862. Стор. 670; цитата за В. Січинським: „Іван Мазепа — людина і меценат”. Стор. 45.

6) Пекарській П.: „Наука и литература при Петрѣ”. С.-Петербургъ. 1862. Том II, ст. 2, 4-5. Цитую за В. Січинським: „Іван Мазепа — людина і меценат”. Філадельфія. 1951. Стор. 30.

7) В. Біднов: „Школа й освіта на Україні” в позаочному курсі УТГІ за ред. проф. Дмитра Антоновича „Українська Культура”. 2 вид. 1947. Регенсбург-Берхтесгаден. Стор. 37.

8) Цитата за В. Січинським: „Іван Мазепа — людина і меценат”. Філадельфія. 1951. Стор. 22.

9) Проф. В. Біднов: „Школа й освіта на Україні” в колект. позаочному курсі за ред. проф. Дмитра Антоновича: „Українська Культура”. УТГІ. 2 видання. Регенсбург-Берхтесгаден. 1947. Стор. 37.

Література

Андрусяк М. „Мазепа і Правобережна Україна”. Львів. 1938. — Антонович Д. „Триста років україн-

ського театру”. Прага. 1925. — Бантыш-Каменскій. „Жизнеописание Мазепы”. Москва. 1834, 1836, 1842. — Біднов В. „Школа й освіта на Україні” — в позаоч. курсі УТГІ за ред. проф. Дмитра Антоновича „Українська Культура”. 2 видання. Регенсбург-Берхтесгаден. 1947. — Борщак І. „Мазепа людина й історичний діяч”. Записки НТШ СЛД I. Львів. 1933. — Bortchak E. — Rene Martel. Vie de Mazepa. Paris. 1931. — Бідновъ В. „Документи, относящіеся къ исторіи Екатеринославской Духовной Семинаріи”. Екатеринославъ. 1912. — Вишневскій Д. „Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII вѣка”. Кіевъ. 1903. — Возняк М. „Начатки української комедії”. Львів. 1919. — Hallendorf C. „Carl XII i Ukraina”. Стокгольм. 1915. — Голубевъ. „Історія Кіевской Духовной Академіи”. Томъ I. (Період до-Моцилянскій). Кіевъ. 1886. — Грінченко Марія. „Історія укра-

їнської музики". Київ, 1922. — Грушевський М. „Історія України-Руси". Томи III-V. Львів. Том VI. Львів-Київ. — Костомаровъ Н. „Мазепа и Мазепинцы". Собр. сочиненій. Петербургъ. 1905. Т. VI. — „Мазепа". Збірник. Томи I. II. Варшава. 1938-1939. — Маслов С. „Етюди з історії стародруків". I. Київ, 1925. — Пархоменко В. „Переяславская Семинарія въ 1738-85 годахъ" (стор. 70-87 в його монографії

„Очерки исторіи Переяславско-Бориспольской епархіи"). Подтава. 1908. — Пекарскій П. „Наука и литература при Петрѣ". С.-Петербургъ. 1862. — Петровъ Н. „Искусство въ Южной Россіи". Київ, 1913. — Петровъ Н. „Кіевская Академія во второй половинѣ XVIII вѣка". Київ, 1898. — Петровъ Н. „Очерки исторіи украинской литературы. Кіевская искусствениая литература, преимущественно драматическая". Київ, 1911. — Резанов В. „Драма українська і старовинний театр український". Томи I, III-IV. Київ, 1926-1929. — Савич О. „Нариси з історії культурних рухів на Україні і Білій Русі в XVII і XVIII вв.". Київ, 1930. — Серебрянниковъ В. „Кіевская Академія съ половины XVIII вѣка до преобразования ее въ 1819 году". Київ, 1896. — Січинський В. „Леван Мазепа — людина і меценат". Філадельфія, 1951. — Січинський В. „Чужинці про Україну". Львів — 1938; Прага — 1942; Авісбург — 1947; Нью-Йорк, 1954. — Сталлецій Н. „Харьковській колегіумъ до преобразования его въ 1817 году". „Вѣра и Разумъ". 1895. №№11-23. — Тітов Х. „Старовинна освіта в Київській Україні кінця XVI — поч. XIX ст.". Київ, 1924. (Ювілейний збірник). — Уманець. „Гетманъ Мазепа". Петербургъ. 1897. — Харламповичъ. К. „Малороссійское вліяніе на великорусскую жизнь". Казань. 1914.

Додаткові праці

В.Плющ "Києво-Могилянська Академія та її роля в підготовці вчених медиків України" розділ у праці: Нариси з історії української медичної науки та освіти, I. Мюнхен 1970, стор.41-50.

Хижняк, З.І. Києво-Могилянська Академія, Київ 1970.

A.SYDORENKO THE KIEVAN ACADEMY IN THE XVII Century.Ottawa 1977.

— * —

S L A V I S T I C A

A multilingual series relating to Slavic and East European languages and cultures, was founded in Augsburg, West Germany, in 1948 by J.B.Rudnyckyj, then Director of U.V.A.N.-Institute of Slavistics. In the years of 1948-1980 eighty (80) issues were published.

They are obtainable:

SLAVISTICA No.1-3,8 and 77 on xerox or microfilm from the Photoduplication Service of the Library of Congress, Washington, D.C. D.C., 20540.

SLAVISTICA No.5-7,9-76 from Ukrainian Free Academy of Sciences - UVAN, 456 Main St. Winnipeg, Man. Canada.

SLAVISTICA No.78-80 and following issues from Association de la language ukrainienne A.L.U. 5790 Rembrandt Ave. # 404 , Montreal - Côte St.Luc, Quebec, Canada.

320020

244
3

